

Εκ νέου περί της διαλεκτικής άρσης του μαρξισμού

B.A. Βαζιούλιν

Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Марксизм и современность» [Μαρξισμός και σύγχρονη εποχή], Νο 1-2 (35-36), 2006, σ. 17-23.

Αφενός, ο κόσμος οδηγείται όλο και πιο βαθιά σε αδιέξοδο. Όλο και περισσότερο εντείνονται οι αντιφάσεις. Τέτοιες αντιφάσεις, που απειλούν εν γένει την ύπαρξη της ανθρωπότητας. Αφετέρου, αδυνάτησαν και συνεχίζουν να αδυνατίζουν οι δυνάμεις της αντίστασης. Δηλ. ζούμε σε μια εποχή «μεσοδιαστήματος». Κατ' αναλογία θα μπορούσαμε να πούμε, ότι αυτή η εποχή ομοιάζει με εκείνη που βίωσε η Ευρώπη πριν από το πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Τότε διατηρούταν η ειρηνική ύπαρξη της κεφαλαιοκρατίας. Όχι χωρίς κάποιες διενέξεις, ωστόσο οι ευρωπαϊκές χώρες δεν πολεμούσαν μεταξύ τους. Περίπου μια τέτοια συγκυρία παρατηρούμε τώρα στον κόσμο. Είναι αλήθεια, τουλάχιστον με τις δυο ακόλουθες ουσιώδεις διαφορές.

Πρώτον, η κεφαλαιοκρατία εισήρθε στο στάδιο της ένοπλης πάλης των ανεπτυγμένων κεφαλαιοκρατικών χωρών, πρωτίστως των ΗΠΑ, με μια σειρά άλλων χωρών του κόσμου, η οποία μπορεί να εξεταστεί ως ενιαία διαδικασία ένοπλης πάλης του «χρυσού δισεκατομμυρίου» με τον υπόλοιπο πληθυσμό του πλανήτη. Αλλά αυτή η διαδικασία προς το παρόν βρίσκεται στα αρχικά της στάδια και δεν απειλεί ακόμα τα θεμέλια της παγκόσμιας κεφαλαιοκρατίας.

Δεύτερον, τότε υπήρχε ήδη η θεωρία του Κ. Μαρξ, η οποία εξηγούσε αρκετά καλά τις διαδικασίες *εκείνης της εποχής*. Υπήρχε επίσης και το κόμμα, το οποίο κατείχε αυτή τη γνώση και μπορούσε να πραγματοποιήσει τις υφιστάμενες εκείνη την εποχή δυνατότητες επαναστατικής αλλαγής της κοινωνίας. Στη σημερινή εποχή δεν υπάρχει ούτε τέτοια θεωρία, ούτε κόμμα, ικανό για ριζικούς κοινωνικούς μετασχηματισμούς. Αλλά για να ανακύψουν κόμματα, ικανά να πραγματοποιήσουν τις δυνατότητες ριζικής αλλαγής της κοινωνίας είναι απαραίτητη, *πρωτίστως, η θεωρία*. Αφού χωρίς θεωρία δεν μπορεί να υπάρξει οργάνωση. Δεν μπορεί να υπάρξει ορθή οργάνωση, δεν μπορεί να υπάρξει ορθή τακτική. Δεν μπορεί να υπάρξει, εξυπακούεται, ορθή *στρατηγική* των κομμουνιστικών κομμάτων. *Όλα τα υφιστάμενα προγράμματα των κομμουνιστικών κομμάτων είναι δομημένα στη βάση μιας καλύτερης ή χειρότερης αφομοίωσης της κλασικής ιστορικής μορφής του μαρξισμού*. Ωστόσο

πέρασε πολύς καιρός, επήλθαν κολοσσιαίες αλλαγές. Ο Ένγκελς εκείνη την εποχή έλεγε, ότι ακόμα και με κάθε νέα μεγάλη *φυσικο-επιστημονική* ανακάλυψη ο μαρξισμός αποκτά νέα μορφή. Μετά τον Μαρξ, τον Ένγκελς και τον Λένιν υπήρξαν όχι μόνο μεγάλες *φυσικο-επιστημονικές* ανακαλύψεις, αλλά έλαβαν χώρα και κολοσσιαίες αλλαγές στην κοινωνία, η σημασία των οποίων για την κατανόηση της ανάπτυξης της ανθρωπότητας δεν συγκρίνεται με τις όποιες, ακόμα και μεγάλες, *φυσικο-επιστημονικές* ανακαλύψεις. Ιδιαίτερα, και αυτή η «ιδιαιτερότητα» είναι πολύ ουσιώδης, υπήρξε και μέχρι τώρα υπάρχει σε ορισμένες χώρες σοσιαλισμός. Εγώ τον ονομάζω *πρώμο* σοσιαλισμό, και ολόκληρη την εποχή κατά την οποία διεξήχθησαν σοσιαλιστικές επαναστάσεις – εποχή των *πρώμων* σοσιαλιστικών επαναστάσεων.

Υπήρξαν ριζικές αλλαγές, ενώ ο μαρξισμός παρέμεινε στο προγενέστερο επίπεδο. Εν τω μεταξύ ο μαρξισμός χρειάζεται μια σειρά θεμελιωδών αλλαγών. Αυτό δε σημαίνει ότι πρέπει να απορρίψουμε τον μαρξισμό. Δεν υφίσταται τέτοιο δίλλημα, είτε δεχόμαστε τα πάντα στον μαρξισμό, είτε απορρίπτουμε τα πάντα. Δήθεν ο μαρξισμός είναι μια θεωρία του 19^{ου} αιώνα. Κάθε άλλο. Εφόσον ο μαρξισμός ήταν επιστημονική θεωρία, δεν μπορεί να απορριφθεί πλήρως. Μπορεί μόνο να «αρθεί». Δηλ. πρέπει να μετασχηματιστεί λαμβάνοντας υπόψη, κατανοώντας, τι εντός του διατηρήθηκε, διατηρείται και θα διατηρείται για μεγάλο χρονικό διάστημα ακόμα. Και ορισμένες ιδέες του μαρξισμού, αν τις εξετάσουμε εγγύτερα, θα δούμε ότι η σημασία τους θα διατηρηθεί για πάνω από έναν αιώνα [για αιώνες]. Γι' αυτό σήμερα, προκειμένου τα κομμουνιστικά κόμματα να μπορέσουν να δημιουργήσουν πραγματικά σύγχρονα προγράμματα, αντίστοιχα του σύγχρονου επιπέδου ανάπτυξης της ανθρωπότητας, και της χώρας μας ειδικότερα, είναι αναγκαία η ανύψωση του μαρξισμού σε μια νέα βαθμίδα.

Σήμερα λίγοι κατανοούν και συμμερίζονται μια τέτοια θέση. Πράγματι, σήμερα δεν περιμένουμε ότι μπορούν να το αντιληφθούν πολλοί. Άλλωστε και οι ιδέες του Κ. Μαρξ δεν αναγνωρίστηκαν αμέσως. Συγκεκριμένα, δεν αναγνωρίστηκαν αμέσως, διότι όπως ορθά έγγραφε

ο Κ. Μαρξ στον επίλογο στη δεύτερη έκδοση του 1^{ου} τόμου του «Κεφαλαίου»: «Με τη λογική της μορφή [η διαλεκτική – στμ.] είναι για τους αστούς και για τους δογματικούς ιδεολόγους τους σκάνδαλο και φρίκη, γιατί στη θετική αντίληψη αυτού που υπάρχει περικλείνει ταυτόχρονα και την αντίληψη της άρνησής του, του αναγκαίου αφανισμού του, γιατί αντιλαμβάνεται κάθε συντελεσμένη μορφή μέσα στη ροή της κίνησης, επομένως την αντιλαμβάνεται και από την παροδική της πλευρά, γιατί τίποτε δεν μπορεί να της επιβληθεί και γιατί στην ουσία της είναι κριτική κι επαναστατική»¹. Η διαλεκτική είναι επαναστατική, δηλ. εξετάζει αυτό που υπάρχει ως υποκείμενο σε ριζική αλλαγή. Γι' αυτό, είναι φυσικό σε τέτοιες συνθήκες, ιδιαίτερα στις συνθήκες τις χώρας μας, όταν η αστική τάξη νίκησε ξανά και θριαμβεύει, όταν η αστική τάξη απαγορεύει όχι μόνο την ιδέα της δικτατορίας του προλεταριάτου, αλλά ακόμα και την ιδέα της πάλης των τάξεων, μια ιδέα που ανακάλυψαν οι αστοί ιδεολόγοι, όταν αυτή υποστηρίζει, ότι υπάρχει ταξική ειρήνη, ότι δεν πρέπει να υποδαυλίζεται η κοινωνική διχόνοια, ότι πρέπει να ξεχάσουμε την αντίφαση μεταξύ πλουσίων και φτωχών, δεν μπορούμε να υπολογίζουμε σε μια γρήγορη και πλατιά διάδοση της θεωρίας, αντίστοιχη των σύγχρονων συνθηκών ανάπτυξης της ανθρωπότητας και προσανατολισμένη στη ριζική αλλαγή της κοινωνίας. Να τολμήσουν τη συμμετοχή στην ανάπτυξη και διάδοση μιας τέτοιας θεωρίας δύνανται μόνο λίγοι άνθρωποι. Αλλά αυτό το έργο πρέπει να γίνει. Όχι επειδή είναι το αντικείμενο φιλοδοξιών κάποιου επιμέρους [ξεχωριστού] ανθρώπου, αλλά επειδή αν δεν αποκαλυφθεί η οδός διεξόδου της ανθρωπότητας από το αδιέξοδο, η ανθρωπότητα θα καταστραφεί. Η μοναδική οδός, στην οποία μπορεί να βρεθεί αυτή η διεξόδος είναι η δημιουργία της κοινωνικοποιημένης ανθρωπότητας, με άλλα λόγια, η οικοδόμηση της κομμουνιστικής κοινωνίας.

Οι δυνατότητες για τη μετάβαση στη νέα μορφή του μαρξισμού εμφανίστηκαν στην ΕΣΣΔ την δεκαετία του 1960, όταν ο σοσιαλισμός στη χώρα μας υποβλήθηκε σε κριτική. Ακριβώς τότε άρχισαν να μεγαλώνουν οι αντιφάσεις της σοσιαλιστικής κοινωνίας, και μαζί αυξανόταν –σε σημαντικό βαθμό ασυνείδητα– το ενδιαφέρον για τις θεμελιώδεις βάσεις [αρχές] του μαρξισμού. Ήταν μια μικρή περίοδος, από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 έως τα τέλη της δεκαετίας του

1960. Μετά άρχισε βαθμηδόν να επικρατεί – πρωταρχικά επίσης όχι εντελώς συνειδητοποιημένη– η αστική, η παλινорθωτική θέση. Όχι η θέση της ανάπτυξης του μαρξισμού, της ανάπτυξης του σοσιαλισμού, αλλά της παλινόρθωσης της κεφαλαιοκρατίας και των αντίστοιχών της ιδεών. Οι συμπαθούντες αυτή τη θέση δεν ήταν λίγοι. Και με την πάροδο του χρόνου αυξάνονταν. Γιατί συνέβη αυτό είναι ένα ιδιαίτερο θέμα, που απαιτεί ειδική [ιδιαίτερη] συζήτηση.

Το ζήτημα δεν έγκειται μόνο στο γεγονός ότι κάποιοι άνθρωποι, όπως ο Γκορμπατσόφ, οι γραμματείς των Κ.Ε. των κομμουνιστικών κομμάτων των εθνικών δημοκρατιών, ήταν προδότες. Το ζήτημα έγκειται στο γεγονός ότι ο πρώτος σοσιαλισμός άρχισε να ανακαλύπτει τις **αντικειμενικές** αντιφάσεις του. Οι οποίες έπρεπε να μελετηθούν σοβαρά και επίσης σοβαρά να επιλυθούν. Ωστόσο δεν μελετήθηκαν και δεν επιλύθηκαν. Και, εν τέλει, τα πάντα αποτελειώθηκαν με την παλινόρθωση της κεφαλαιοκρατίας. Το κατρακύλημα από το βουνό είναι πολύ πιο εύκολο από την αναρρίχηση σ' αυτό.

Η σοβιετική φιλοσοφία και σχεδόν όλοι οι τομείς της ανθρωπιστικής γνώσης εκείνη την εποχή ήταν δογματικοποιημένοι. Το μόνο ρήγμα που διαφαινόταν [σκιαγραφόταν] ήταν στην περιοχή της μελέτης του «Κεφαλαίου». Μερικοί σοβιετικοί φιλόσοφοι αποφάσισαν να εξετάσουν τις θεμελιώδεις βάσεις [αρχές] του μαρξισμού. Και που βρίσκονται αυτές οι βάσεις [αρχές]; Τα βαθύτερα θεμέλια του μαρξισμού βρίσκονται στο «Κεφάλαιο» του Κ. Μαρξ. Πρωταρχικά το ζήτημα τέθηκε ως εξής: **να κατανοηθεί** η λογική, η μεθοδολογία του «Κεφαλαίου». Όχι να αναπτυχθεί το «Κεφάλαιο», αλλά να **κατανοηθεί** το «Κεφάλαιο». Ένας τόσο ταλαντούχος ερευνητής, όπως ο Έβαλντ Βασιλιεβιτς Ιλιένκοφ, ουσιαστικά κατ' αυτόν τον τρόπο προσέγγιζε [το ζήτημα]. Ο Ιλιένκοφ είναι ο σημαντικότερος ερευνητής, ο οποίος μόλις **άρχισε να προσεγγίζει** το πρόβλημα της θεωρητικής ανάπτυξης του «Κεφαλαίου». Οι υπόλοιποι ήταν μακριά από αυτό.

Τώρα θα ήθελα να δώσω μια ιδέα [να κάνω μια αναφορά] στο τι πρέπει να αλλάξει στον Κ. Μαρξ. Οποιος ασχολήθηκε ειδικά με τη μαρξιστική φιλοσοφία γνωρίζει την κλασική έκφραση του Κ. Μαρξ στον επίλογο της 2^{ης} έκδοσης του 1^{ου} τόμου του «Κεφαλαίου» περί της μεθόδου του και τι έκανε ο Χέγκελ. Εδώ θα αναφερθώ στη σχέση μου προς τις μεγάλες, ιδιοφυείς ανακαλύψεις του Κ. Μαρξ.

¹ Κ. Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τ. 1, σ. 26.

Πρώτα – για τη μέθοδο (αν και, μπορεί, ακόμα και τώρα να μην ήρθε η ώρα, να εκτεθεί συστηματικά). Ο Μαρξ λέει: «Η διαλεκτική μου μέθοδος στη βάση της δεν είναι μόνο διαφορετική από τη χεγκελιανή, αλλά είναι το κατευθείαν αντίθετό της. Για τον Χέγκελ το προτσές της νόησης –που με το όνομα ιδέα το μετατρέπει μάλιστα σε αυθυπόστατο υποκείμενο– είναι ο δημιουργός του πραγματικού που αποτελεί μονάχα το εξωτερικό του φανέρωμα. Για μένα, αντίστροφα, το ιδεατό δεν είναι παρά το υλικό, μεταφερόμενο και μετασχηματισμένο στο ανθρώπινο κεφάλι»². Για τον Χέγκελ η ιδέα είναι ο δημιουργός της πραγματικότητας, ενώ ο Μαρξ βάζει τα πάντα, σύμφωνα με τη γνωστή μεταφορά, με τα πόδια κάτω. Αν εμβαθύνουμε τη σκέψη, ο Μαρξ πραγματικά αναποδογύρισε τη χεγκελιανή μέθοδο. Δημιούργησε την **υλιστική** διαλεκτική μέθοδο. Την εποχή που ακόμα άρχισε να ασκεί κριτική στην εγελιανή φιλοσοφία του δικαίου, παρατήρησε ότι ο Χέγκελ εκκινεί από μια [κάποια] εξαρχής δεδομένη ιδέα. Αυτή η ιδέα, ως εξαρχής δεδομένη, **τίθεται [επιβάλλεται]** σε διάφορες σφαίρες της πραγματικότητας, και οι διάφορες σφαίρες της πραγματικότητας **συναρμολογούνται [κατευθύνονται]** από αυτήν την ιδέα. Ο Κ. Μαρξ παρατήρησε ως προς αυτό, ότι ο Χέγκελ ενδιαφέρεται για την **υπόθεση της λογικής**, ενώ χρειάζεται η **λογική της υπόθεσης**. Δηλ. είναι αναγκαία μια τέτοια μέθοδος, η οποία επιτρέπει την αποκάλυψη των πραγματικών ιδιαίτερων σχέσεων, της πραγματικής ουσίας του αντικειμένου. Ο Χέγκελ, ουσιαστικά, μετέφερε τις θρησκευτικές ιδέες στη γλώσσα της φιλοσοφίας. Πραγματικά, σε αυτήν την περίπτωση η υλιστική μέθοδος του Μαρξ είναι το κατευθείαν αντίθετο της ιδεαλιστικής μεθόδου του Χέγκελ. Στην πραγματικότητα όμως, το ζήτημα δεν είναι τόσο απλό. Άλλωστε, τι είναι το κατευθείαν αντίθετο; Τι είναι γενικά η αντίθεση; Αντίθετες πλευρές είναι οι πλευρές, οι οποίες **αποκλείουν** η μια την άλλη και είναι **ενιαίες** στον αμοιβαίο αποκλεισμό. Ο υλισμός και ο ιδεαλισμός με αυτόν τον τρόπο αλληλοσχετίζονται, αποκλείουν ο ένας τον άλλο, και συνάμα υλισμός χωρίς ιδεαλισμό δεν μπορεί να υπάρξει. Όπως επίσης αν δεν υπάρχει υλισμός, δεν υπάρχει και ούτε μπορεί να υπάρξει ιδεαλισμός. Αμφότεροι αλληλοπροϋποτίθενται και αυτή η ενότητα έγκειται στον [αμοιβαίο] αλληλοαποκλεισμό τους. Αυτή όμως η σχέση προς τη διαλεκτική του Χέγκελ και προς τον υλισμό σήμερα δεν είναι αρκετή. Χρειάζεται να

² Στο ίδιο, σ. 25.

περάσουμε σε βαθύτερη κατανόηση της αμοιβαίας σχέσης αυτών των κοσμοθεωριών, κατανόηση όχι μόνο ως αντίθεσης, αλλά και ως αντίφασης. Αν εξετάζουμε τη σχέση της αντίθεσης, τότε αυτή η σχέση εκδηλώνεται ακριβώς ως απλή άρνηση της μιας πλευράς της αντίθεσης από την άλλη πλευρά της αντίθεσης. Πράγματι, η μια αντίθετη [πλευρά] μόνο αποκλείει και προϋποθέτει την άλλη μόνο ως συνέπεια του **αποκλεισμού** αυτής της άλλης πλευράς. Επομένως, αυτή η ίδια η άλλη πλευρά μόνο αποκλείεται, όπως, ας πούμε, αν υιοθετούμε τη θέση της απλής άρνησης της κεφαλαιοκρατίας, τότε η θέση μας έγκειται στο ότι μόνον την [κεφαλαιοκρατία] απορρίπτουμε, την αποκλείουμε, την αρνούμαστε και τίποτα περισσότερο.

Από την άποψη της αντίφασης, δεν αρκεί απλά η απόρριψη της κεφαλαιοκρατίας. Πρέπει να μετασχηματιστεί και, αποκαλύπτοντας τα επιτεύγματά της, να διατηρηθούν αυτά σε μετασχηματισμένη μορφή. Από την άποψη του κατευθείαν αντίθετου, αν είμαστε λογικά συνεπείς, απλώς αρνούμαστε την κεφαλαιοκρατία, που, από μεθοδολογική σκοπιά, εκδηλώνεται στην αμοιβαία αλληλοαποκλειόμενη αντιπαράθεση [αντιπαραβολή] της **υπόθεσης της λογικής** στην **λογική της υπόθεσης**. Εδώ δίνεται έμφαση στην πρώτη άρνηση. Και αυτή η έμφαση εκδηλώνεται στο γεγονός ότι ο Κ. Μαρξ χαρακτηρίζει τη μεθόδου του ως **κατευθείαν αντίθετη** της μεθόδου του Χέγκελ. Αυτό εκδηλώνεται [αποτυπώνεται] επίσης και στο πως ο Κ. Μαρξ χαρακτηρίζει τα επιτεύγματα του Χέγκελ στην περιοχή της λογικής, στην περιοχή της έρευνας της διαλεκτικής. Στον ίδιο επίλογο στη δεύτερη έκδοση του 1^{ου} τόμου του «Κεφαλαίου» ο Κ. Μαρξ γράφει: «Η μυστικοποίηση που υφίσταται η διαλεκτική στα χέρια του Χέγκελ δεν αναιρεί διόλου το γεγονός ότι πρώτος αυτός έχει εκθέσει τις γενικές της μορφές κίνησης με τρόπο καθολικό και συνειδητό»³. Μυστικοποίηση δεν είναι τίποτε άλλο παρά η ιδεαλιστική μέθοδος του Χέγκελ, η οποία είναι το **κατευθείαν αντίθετο** της υλιστικής μεθόδου του Κ. Μαρξ (και για την οποία ο Κ. Μαρξ γράφει λίγο πιο πάνω). Κατ' αυτόν τον τρόπο προκύπτει ότι η απεικόνιση των καθολικών βασικών [θεμελιωδών] μορφών της διαλεκτικής δεν εξαρτάται από το αν η μέθοδος είναι ιδεαλιστική ή υλιστική. Η ιδεαλιστική μέθοδος του Χέγκελ εκκινεί από την ιδέα, ως κάτι το πρωταρχικό, αφετηριακό, απολύτως ανεξάρτητο από οτιδήποτε. Και αυτή η ιδέα είναι μια καθολική πρώτη αρχή, εκδηλώνεται στο ειδικό και το

³ Στο ίδιο, σ. 26.

μοναδικό, στα συγκεκριμένα πράγματα, στις διαδικασίες, στα φαινόμενα, τα οποία από την ουσία τους χρησιμεύουν μόνο για να ενσαρκώνεται αυτή [η ιδέα]. Κατ' αυτόν τον τρόπο το μοναδικό, το ειδικό και συγκεκριμένο, τα πράγματα, οι διαδικασίες και τα φαινόμενα, από την πλευρά τους, δεν επενεργούν στην εξαρχής δεδομένη καθολική ιδέα. Η, μιλώντας σε πιο καθαρό, κατηγοριακό πλαίσιο, το εξαρχής δεδομένο καθολικό υποτάσσει απλώς στον εαυτό του το ειδικό και το επιμέρους. Το καθολικό απλώς ενσαρκώνεται σ' αυτά. Ενώ το μοναδικό και το επιμέρους δεν μπορούν να μεταβάλλουν [αλλάξουν] το εξαρχής δεδομένο καθολικό. Επομένως, εδώ δεν υφίσταται εσωτερικός δεσμός ούτε του καθολικού με το μοναδικό, ούτε, πολύ περισσότερο, του μοναδικού, επιμέρους, ξεχωριστού με το καθολικό.

Θα το επαναλάβω. Το καθολικό μόνο εκδηλώνεται στο επιμέρους, στο ξεχωριστό, στο μοναδικό, ενώ ουσιαστικά δεν εξαρτάται από το επιμέρους και το μοναδικό. Μια τέτοια κατανόηση του καθολικού αφενός, και του ξεχωριστού, του επιμέρους, του μοναδικού αφετέρου, χαρακτηρίζει ουσιαστικά [ουσιωδώς] τη χεγκελιανή κατανόηση της διαλεκτικής. Ακριβώς οι καθολικές βασικές [θεμελιώδεις] μορφές της διαλεκτικής σε αυτήν την περίπτωση παρουσιάζονται ως ανεξάρτητες από τη λογική της υπόθεσης, από την ιδιαιτερότητα των ξεχωριστών, επιμέρους, μοναδικών πραγμάτων, διαδικασιών, φαινομένων.

Από την υλιστική σκοπιά, από τη θέση της υλιστικής μεθόδου, δεν υπάρχει και δε μπορεί να υπάρξει εξαρχής το καθολικό, ανεξάρτητα από τη λογική της υπόθεσης, από την ιδιαιτερότητα των επιμέρους, ατομικών, μοναδικών φαινομένων, διαδικασιών, πραγμάτων. Το ίδιο ισχύει και για τις καθολικές βασικές [θεμελιώδεις] μορφές της διαλεκτικής. Διαφορετικά, αναπόφευκτα περνάμε στην ιδεαλιστική αντίληψη της μεθόδου, στην ιδεαλιστική αντίληψη της διαλεκτικής.

Εν τω μεταξύ στα προαναφερθέντα παραθέματα του Κ. Μαρξ εκδηλώνεται ακριβώς τέτοια απόσπαση των καθολικών μορφών της διαλεκτικής από τη λογική της υπόθεσης, από την ιδιαιτερότητα των ξεχωριστών, επιμέρους, μοναδικών φαινομένων, πραγμάτων.

Γιατί αυτό συνέβη σε ένα τέτοιο μεγάλο στοχαστή και μεγάλο διαλεκτικό, όπως ο Κ. Μαρξ; Κατά την άποψή μου, σε καμιά περίπτωση αυτό δεν λέει κάτι για την ατομική του ανεπάρκεια. Άλλωστε τα προαναφερόμενα χωρία του Κ. Μαρξ έχουν αναγνωστεί αν όχι από εκατομμύρια, τουλάχιστον από εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπους.

Κι όμως κανένας δεν παρατήρησε αυτό που προαναφέρθηκε. Γιατί; Πρωτίστως, η αντιφατικότητα στις απόψεις του Κ. Μαρξ δε βρέθηκε διότι δεν ήταν κατανοητός ούτε ο χαρακτήρας της σύγχρονης εποχής, ούτε η διαφορά του από το χαρακτήρα της σύγχρονης των Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς εποχής.

Σε τι όμως έγκειται αυτή η διαφορά, η οποία επέδρασε στο χαρακτήρα της ερμηνείας από τον Κ. Μαρξ των καθολικών μορφών της διαλεκτικής. Την εποχή των Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς το κύριο καθήκον του κομμουνιστικού κινήματος ήταν η **άρνηση** της κεφαλαιοκρατίας. Αν όμως το κομμουνιστικό κίνημα, σε αντιστοιχία με το χαρακτήρα της εποχής, [ως] κύριο καθήκον του θέτει την **άρνησης της κεφαλαιοκρατίας**, τότε στέκεται στη [παίρνει τη] θέση της αντίθεσης στην κεφαλαιοκρατία. Και αυτή η θέση είναι η θέση της απλής άρνησης, κατά την οποία συντελείται η απόρριψη του αρνηθέντος [αρνούμενου] χωρίς επαρκή αναστοχασμό του, χωρίς πλήρη μετασχηματισμό του αρνηθέντος [αρνούμενου]. Όταν η άρνηση προϋποθέτει αναγκαία την ύπαρξη του αρνηθέντος [αρνούμενου], όπως ο αθεϊσμός προϋποθέτει την ύπαρξη της θρησκείας, δηλ. υπάρχει στο στάδιο κατά το οποίο δεν έχει συντελεστεί ο πλήρης μετασχηματισμός της θρησκείας.

Το κύριο περιεχόμενο της εποχής, από τις θέσεις των επαναστατικών δυνάμεων, ήταν η **άρνηση** της κεφαλαιοκρατίας. Η νέα κοινωνία δεν υφίστατο. Γι' αυτό ο Μαρξ, ο Ένγκελς και μετέπειτα τόνιζαν, και καλώς [ορθώς] τόνιζαν, την άρνηση. **Όχι την άρνηση της άρνησης, αλλά την πρώτη άρνηση.** Και τι σημαίνει άρνηση; Αν την εξετάσουμε ως κατηγορία, τότε κάθε άρνηση προϋποθέτει το αρνούμενο [εκείνο, το οποίο αρνείται]. Π.χ. ο αθεϊσμός προϋποθέτει την ύπαρξη της θρησκείας. Δεν υπάρχει θρησκεία – δεν χρειάζεται ο αθεϊσμός. Δεν υπάρχει αθεϊσμός χωρίς θρησκεία. Εκείνη την εποχή ήταν αναπόφευκτη η έμφαση στην άρνηση, έστω και ασυνείδητα, ακόμα και για έναν τέτοιο ιδιοφυή άνθρωπο, μια πρωτοκλασάτη ιδιοφυΐα, όπως ο Κ. Μαρξ. [Η έμφαση] δεν δινόταν στην αντίφαση με την καθεαυτό σημασία της λέξης, αλλά στην αντίθεση.

Στον Β.Ι. Λένιν αυτό εκδηλώνεται προφανέστερα - στα «Φιλοσοφικά τετράδια» η διαλεκτική γίνεται κατανοητή κατεξοχήν στο επίπεδο της **άρνησης** και όχι στο επίπεδο της **άρνησης της άρνησης**. Αυτό θα μπορούσαμε να το δείξουμε επί του κειμένου.

Ο Κ. Μαρξ παρακάτω γράφει, ότι αυτή η μυστικοποίηση που υπέστη η διαλεκτική στα έργα του Χέγκελ δεν εμπόδισε τον Χέγκελ να εκθέσει με τρόπο καθολικό και συνειδητό τις γενικές μορφές της διαλεκτικής. Που σημαίνει, ότι η μυστικοποίηση, ο ιδεαλισμός του Χέγκελ δεν τον εμπόδισαν να κατανοήσει με τρόπο καθολικό και συνειδητό τις γενικές μορφές της διαλεκτικής. Προκύπτει ότι ο ιδεαλισμός εδώ δεν έχει καμία σχέση: μπορεί να είσαι ιδεαλιστής ή υλιστής και παρόλα αυτά να εκθέτεις «τις γενικές της [διαλεκτικής - Β.Β.] μορφές κίνησης με τρόπο καθολικό και συνειδητό». Από εδώ και πέρα, συνάγεται ότι το καθολικό κατανοείται ως αποκομμένο στον ένα ή στον άλλο βαθμό από το μοναδικό και το ειδικό. Προκύπτει, ότι οι καθολικοί νόμοι της διαλεκτικής εδώ υποσυνείδητα ερμηνεύονται ως αποκομμένοι από τις πραγματικές διαδικασίες. Παρά την προαναφερθείσα κλασική έκφραση του Μαρξ, παρά την αντιπαράθεση και ακριβώς ως συνέπεια ενός ιδιαίτερου είδους αντιπαράθεσης – ως κατευθείαν αντίθετης, - ο Μαρξ, τρομερό που το λέω, δεν έχει ακόμη ξεπεράσει πλήρως τον χεγκελιανό ιδεαλισμό. Και αυτό ήταν αναπόφευκτο με την προσέγγιση της πραγματικότητας κυρίως από τη σκοπιά της άρνησης και όχι της άρνησης της άρνησης. Ο Μαρξ έκανε ένα μεγάλο, τεράστιο βήμα προς τα εμπρός στην κατανόηση της διαλεκτικής, στην κατανόηση της μεθόδου. Αλλά αυτό το βήμα προς τα εμπρός ήταν περιορισμένο από την ιστορική εποχή. Η οιαδήποτε ιδιοφυΐα δεν μπορεί πλήρως να βγει εκτός των πλαισίων της εποχής. Η εποχή ούτως ή άλλως, σε κάποιο βαθμό επιδρά [την επηρεάζει]. Ο άνθρωπος δεν έχει ούτε πάντοτε και ούτε πλήρη επίγνωση αυτού [του γεγονότος] και δεν μπορεί να το συνειδητοποιήσει πλήρως. Πρέπει να προσεγγίζουμε αυτά τα πράγματα υλιστικά.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, όπως προκύπτει από τα προαναφερθέντα χωρία, η αντίθεση μεταξύ υλισμού και ιδεαλισμού, από τη σκοπιά του Κ. Μαρξ, δεν έχει σχέση ως προς την κατανόηση των γενικών μορφών της διαλεκτικής. Τουλάχιστον, σε [ως] κάποιο βαθμό δεν έχει σχέση.

Με αφορμή αυτό θα ήθελα να αναφερθώ στην κατανόηση της διαλεκτικής μεθόδου στη σοβιετική επιστήμη. Στην οικονομική επιστήμη οι επιστήμονες, έτσι ή αλλιώς [σε κάθε περίπτωση], στηρίζονταν στη μέθοδο του Μαρξ, προσπαθώντας, ιδιαίτερα, να οικοδομήσουν ένα σύστημα κατηγοριών της σοσιαλιστικής πολιτικής οικονομίας (ομάδα υπό την καθοδήγηση του Ν.Α.

Τσαγκόλοφ, Πανεπιστήμιο Μόσχας «Λομονόσοφ»). Η μέθοδος του Κ. Μαρξ στη σοβιετική φιλοσοφική επιστήμη κατανοούταν και εκτίθετο χεγκελιανά. Βεβαίως, γινόταν λόγος περί υλιστικής αντίληψης της ιστορίας, περί υλιστικής διαλεκτικής μεθόδου, αλλά που είδατε έστω και μια επιστήμη που οικοδομήθηκε με τη συνειδητή εφαρμογή της υλιστικής διαλεκτικής μεθόδου, εκτός από το «Κεφάλαιο» του Κ. Μαρξ; Πόσος χρόνος πέρασε από την εμφάνιση του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ και σε καμιά επιστήμη δεν επαναλήφθηκε η εμπειρία της ιδιοφυούς υπέρβασης στην πολιτική οικονομία της κεφαλαιοκρατίας, που πραγματοποιήθηκε από τον Κ. Μαρξ. Αυτό σημαίνει ότι ο διαλεκτικός υλισμός γινόταν αντιληπτός ως μια ιδέα, αποκομμένη από τις συγκεκριμένες πραγματικές έρευνες. Αυτό σημαίνει ότι η διαλεκτική μέθοδος **δεν πραγματοποιήθηκε** στις συγκεκριμένες έρευνες, παρέμενε αποκομμένη από αυτές.

Στη Σοβιετική Ένωση τάχα ανθούσε ο μαρξισμός, ενώ στην πραγματικότητα, σε όχι μικρό βαθμό αυτό ήταν αστική ιδεολογία. Έτσι, υπήρχαν οι [πανεπιστημιακές] έδρες του αθεϊσμού. Τι είναι όμως ο αθεϊσμός; Ο αθεϊσμός αναδείχθηκε ως μια από τις βασικές ιδέες της αναδυόμενης αστικής τάξης στην πάλη κατά της φεουδαρχίας. Ο αθεϊσμός όμως κάθε άλλο παρά είναι η καθαυτό μαρξιστική προσέγγιση της θρησκείας. Ήταν μια προσέγγιση, που διατηρούσε ακόμα το επαναστατικό αντιφεουδαρχικό δυναμικό της αστικής τάξης, την άρνηση της θρησκευτικής κυριαρχίας, την άρνηση της κυριαρχίας του κλήρου στην πολιτική και πνευματική ζωή. Η μαρξιστική προσέγγιση της θρησκείας είναι ουσιαστικά διαφορετική. Την προδιέγραψε ο Κ. Μαρξ στις «Θέσεις για τον Φόιερμπαχ»: δεν αρκεί να αναχθεί η «αγία οικογένεια» στην εγκόσμια βάση της, όπως το έκανε ο Φόιερμπαχ. **Χρειάζεται να εξηγηθεί, - έγραφε ο Κ. Μαρξ στις «Θέσεις για τον Φόιερμπαχ», - η «αυτοδιάσπαση ... της εγκόσμιας βάσης» και να εξαχθεί από αυτήν η «αγία οικογένεια». Η ίδια η βάση πρέπει να εξηγηθεί [δειχθεί], η ίδια η βάση πρέπει να μετασηματιστεί.** Από την εγκόσμια βάση [πρέπει] να εξαχθούν οι θρησκευτικές αντιλήψεις, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, [συν]αισθήματα κτλ. Οι [πανεπιστημιακές] έδρες του αθεϊσμού αν και μελετούσαν αυτήν την «αυτοδιάσπαση ... της εγκόσμιας βάσης», την «αυτοαντιφατικότητα αυτής της εγκόσμιας βάσης» της θρησκείας, τη δυνατότητα υπέρβασής της, αυτό γινόταν τελείως ανεπαρκώς. Ο αθεϊσμός, μάλλον, αναγόταν στη διαφώτιση.

Στην πραγματικότητα [Ουσιαστικά], ο πρώιμος σοσιαλισμός, ως πρώτη άρνηση της κεφαλαιοκρατίας, σε σημαντικό βαθμό αναπαρήγαγε αστικές μορφές συνείδησης, αστικές προσεγγίσεις κτλ. Η ιδεολογική πηγή αυτού [του φαινομένου] υπό κάποια έννοια υπήρχε ήδη στον Κ. Μαρξ. Οι προαναφερθείσες ιδέες του Κ. Μαρξ, που διατυπώθηκαν στις «Θέσεις για τον Φόιερμπαχ», δεν αναπτύχθηκαν επαρκώς στα έργα του. Σε τελευταία ανάλυση, αυτό συντελέστηκε υπό την επίδραση της εποχής της κατεξοχόν άρνησης της κεφαλαιοκρατίας.

Αφού είχαμε (ΕΣΣΔ και σοσιαλιστικές χώρες) και έχουμε (Κίνα, Κούβα, Βιετνάμ, Βόρεια Κορέα) να κάνουμε με τον πρώιμο σοσιαλισμό, υφίσταται η δυνατότητα να γίνει ένα βήμα εμπρός σε σχέση [με τα παραπάνω]. Μπορούμε να εξετάσουμε τη νέα κοινωνία όχι μόνο από τη σκοπιά της άρνησης της παλιάς κοινωνίας, αλλά κι από τη σκοπιά της εδραίωσης του νέου, έστω και ελάχιστα ανεπτυγμένου, σαν, μιλώντας μεταφορικά, το δύο εβδομάδων έμβρυο, που έχει ακόμα βραγχιακές σχισμές. Και αυτό το «παιδί» αντιπαρατίθεται στον «γορίλα της κεφαλαιοκρατίας». Ας είναι ένας σοσιαλισμός με «βραγχιακές σχισμές», και αντιπαρατίθεται στον ενήλικα «γορίλα της κεφαλαιοκρατίας», ωστόσο είναι ήδη άνθρωπος, και όχι γορίλας, *αυτή είναι ήδη η αρχή της πραγματικής [γνήσιας] ιστορίας, και όχι η προϊστορία της κοινωνίας.* Η σκοπιά [άποψη] της εδραίωσης της νέας κοινωνίας επιτρέπει να σταθούμε σε ένα υψηλότερο επίπεδο κατανόησης και της μεθόδου, και των κοινωνικών διαδικασιών, και πολλών άλλων προβλημάτων, ακόμα και στις φυσικές επιστήμες.

Ας γυρίσουμε στη μέθοδο του Κ. Μαρξ. Μου φαίνεται ότι ο Κ. Μαρξ απέκοψε κάπως τη λογική της υπόθεσης από την υπόθεση της λογικής. Πράγματι, η κατανόηση των καθολικών μορφών της διαλεκτικής δεν μπορεί να είναι αδιάφορη προς τον υλισμό και τον ιδεαλισμό. Θα ήταν αναγκαίο ο Κ. Μαρξ να επιστρέψει, από τη βάση της λογικής της υπόθεσης στην υπόθεση της λογική και να τις εξετάσει όχι μόνο ως κατευθείαν, αλλά και ως εσωτερικά αλληλένδετα αντίθετες, ως αντίφαση. Γιατί οι καθολικοί νόμοι της διαλεκτικής δεν είναι απόλυτοι. Εκείνοι που φοίτησαν σε ανώτατη σοβιετική σχολή, θυμούνται ότι οι νόμοι της διαλεκτικής κατανοούνταν ως απόλυτα αμετάβλητοι, ως απόλυτοι. *Εν τω μεταξύ, οι νόμοι της διαλεκτικής, ακόμη και οι βασικοί, μεταβάλλονται οι ίδιοι ανάλογα με την ιδιαιτερότητα των αντικειμένων, των διαδικασιών, των πραγμάτων, σύμφωνα με τις*

αλλαγές τους στο χρόνο και το χώρο. Στο πλαίσιο αυτό θα πρέπει να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι μεταβάλλεται όχι μόνο η κατανόηση των καθολικών, βασικών μορφών της διαλεκτικής, μεταβάλλονται και οι καθολικές, οι βασικές μορφές της διαλεκτικής. Οι καθολικές μορφές της διαλεκτικής μεταβάλλονται επειδή είναι εσωτερικά ενιαίες με τα ειδικά, μοναδικά πράγματα, τις διαδικασίες, τα φαινόμενα. Και η κατανόηση αλλάζει επειδή αλλάζουν τα ίδια τα αντικείμενα της έρευνας, αλλάζει η κοινωνία. Ως εκ τούτου, η κατανόηση των νόμων της διαλεκτικής από τον Χέγκελ είναι ένα και από τον Κ. Μαρξ άλλο.

Χωρίς κατανόηση του ιστορικού περιορισμού της ερμηνείας της διαλεκτικής μεθόδου από τους κλασσικούς του μαρξισμού⁴ είναι αδύνατη η εξεύρεση διεξόδου από το σημερινό αδιέξοδο της ανάπτυξης της κοινωνίας. Η οποιαδήποτε κατανόηση ενός νέου συγκεκριμένου αντικειμένου απαιτεί ανάπτυξη της μεθόδου, απαιτεί ανάπτυξη της λογικής. Με την παλιά μέθοδο, με την παλιά λογική είναι ανώφελο να προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε το νέο στάδιο ανάπτυξης της κοινωνίας.

Τώρα [ας περάσουμε] σε μια άλλη μεγάλη ανακάλυψη του Κ. Μαρξ – την υλιστική αντίληψη της ιστορίας. Αυτή ήταν μια πραγματικά μεγαλειώδης ανακάλυψη, η αρχή μια νέας εποχής στην κατανόηση της κοινωνίας. Ο Κ. Μαρξ ανακάλυψε την ουσία της ανθρώπινης κοινωνίας, τη διαλεκτική των παραγωγικών δυνάμεων και των σχέσεων παραγωγής, καθώς και, στον ένα ή στον άλλο βαθμό, κατανόησε το «κύτταρο» της ανθρώπινης κοινωνίας. Κατανόησε εκείνο το αφετηριακό γεγονός, το οποίο πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά την εξέταση όλων των φαινομένων της ανθρώπινης κοινωνίας. Αυτή είναι μια αδιαμφισβήτητη υπηρεσία του Μαρξ. Αυτή η ανακάλυψη θα έχει σημασία πάντοτε, όσο υπάρχει ανθρώπινη κοινωνία, και όχι μόνο για τον XIX αιώνα.

Αν εξετάσουμε πιο συγκεκριμένα τι έκανε ο Κ. Μαρξ, τότε θα δούμε ότι ο Κ. Μαρξ, την περίοδο που προηγήθηκε της ανακάλυψης της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας, κινήθηκε από την «επιφάνεια» της κοινωνίας, από τις πιο απομακρυσμένες από την οικονομική βάση σφαίρες, προς την οικονομική βάση, προς το

⁴ Μπορούμε να δείξουμε εκτενώς, ποιοι είναι οι ιστορικοί περιορισμοί της κατανόησης της διαλεκτικής μεθόδου όχι μόνο στους κλασσικούς της αστικής φιλοσοφίας, αλλά και στους κλασσικούς του μαρξισμού. Αλλά αυτό είναι αντικείμενο ειδικής εργασίας.

οικονομικό θεμέλιο, προς την ανακάλυψη της ουσίας της ανθρώπινης κοινωνίας. Δεν έφτασε στην εξέταση της οικονομίας αμέσως. Άσκησε κριτική στη θρησκεία, άσκησε κριτική στο κράτος⁵. Η γνώση εν γένει πάντα πραγματοποιείται εντός της ενότητας της αλήθειας και της πλάνης. Δεν υπάρχει γνώση, η οποία θα ήταν καθαρή αλήθεια.

Ο Κ. Μαρξ κινήθηκε από την αισθητηριακά χαώδη περί του όλου αντίληψη, από το αισθητηριακά συγκεκριμένο στο αφηρημένο. Αλλά δεν διήλθε τη διαδρομή στην αντίθετη κατεύθυνση – από το αφηρημένο στο νοητά συγκεκριμένο. Προσπάθησε να το κάνει στο 1^ο κεφάλαιο της «Γερμανικής ιδεολογίας». Αυτή η ιδιοφυής προσπάθεια αποτελεί, μάλλον, σκιαγράφημα, προσχέδιο μιας εικόνας, παρά την ίδια την εικόνα.

Μια από τις πρώτες μομφές κατά του Μαρξ ήταν η κατηγορία για οικονομικό υλισμό. Αυτές ήταν μομφές ανθρώπων, που είτε απλώς δεν καταλαβαίνουν το αντικείμενο, είτε σκόπιμα διαστρεβλώνουν την διαδικασία πραγματικής έρευνας της ανθρώπινης κοινωνίας από τον Κ. Μαρξ. Ο Κ. Μαρξ επέλεξε για την περαιτέρω έρευνα την ουσιώδη σφαίρα της ζωής της κοινωνίας, την οικονομική σφαίρα. Και μάλιστα επέλεξε ακριβώς εκείνο το στάδιο ανάπτυξης αυτής της σφαίρας, το οποίο και έπρεπε τότε να ερευνηθεί, την κεφαλαιοκρατική κοινωνία. Είναι αλήθεια, ότι ο Κ. Μαρξ επίσης δεν ολοκλήρωσε την έρευνα της οικονομικής σφαίρας της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας. Ένας άνθρωπος, ακόμα και τέτοιου [βεληνεκούς], όπως ο Κ. Μαρξ, είναι πρακτικά αδύνατο να κάνει τα πάντα.

Ο Κ. Μαρξ δεν διήλθε την πορεία της σκέψης από την οικονομική σφαίρα της ζωής προς τις άλλες σφαίρες συστηματικά. Καταλάβαινε ότι οι άλλες σφαίρες της ζωής της κοινωνίας πρέπει να εξαχθούν από την οικονομική σφαίρα. Στο «Κεφάλαιο» έγραφε ότι η μοναδικά σωστή **δεν είναι η μέθοδος της αναγωγής, αλλά η μέθοδος της εξαγωγής**. Δηλ. επιπλέον μεγαλοποιούσε το ρόλο της ανάβασης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο. Και παρόλα αυτά δεν τη διάβηκε [την ανάβαση]. Σε σχέση μ' αυτό και σε σχέση με την άρνηση, για την οποία έγινε λόγος παραπάνω, τι είδους χαρακτηριστικά [γνωρίσματα] απέκτησε η υλιστική αντίληψη της ιστορίας; Εκούσια ή ακούσια, **η εποχή της κεφαλαιοκρατίας υπήρξε το**

«πρότυπο» για την κατανόηση [αντίληψη] της κοινωνίας εν γένει. Γι' αυτό και η αλληλεπίδραση των διαφορετικών σφαιρών της ζωής της κοινωνίας, η οποία διαμορφώθηκε κατά την κεφαλαιοκρατία, άρχισε να χρησιμοποιείται σ' έναν βαθμό ως καλούπι για την κατανόηση των άλλων εποχών. Δηλ. εκείνη η δομή των κοινωνικών σχέσεων, η οποία διαμορφώθηκε στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία, θα λέγαμε ότι απολυτοποιήθηκε και μεταφέρθηκε στις άλλες εποχές. Αν κοιτάξουμε προσεκτικά τη διδασκαλία [θεωρία] περί των κοινωνικών σχηματισμών, τότε θα μπορέσουμε να παρατηρήσουμε ότι το πνεύμα της πρώτης άρνησης εκδηλώνεται κι εδώ. Οι σχηματισμοί, σε ορισμένο βαθμό, αποτελούν το αποτέλεσμα της τοποθέτησης του καλουπιού, και δεν αποκαλύπτεται πλήρως η ανάπτυξη κατά τη μετάβαση από σχηματισμό σε σχηματισμό. Ολόκληρη η ιστορία των σχηματισμών δεν αποκαλύπτεται ως **ενιαία** διαδικασία **ανάπτυξης**.

Αν όμως προσεγγίζουμε την υλιστική αντίληψη της ιστορίας από τη σκοπιά της πιο ανεπτυγμένης εποχής, τότε μπορούμε να σημειώσουμε ότι, πρώτον, η υλιστική αντίληψη της ιστορίας δεν συνιστά την **οριστική [τελική]** παράσταση περί της κοινωνίας. Δεύτερον, φαίνεται ότι οι πλέον **γενικές κατηγορίες**, οι οποίες αντανακλούν την ανάπτυξη της ανθρώπινης κοινωνίας, **όπως και οι βασικοί νόμοι της διαλεκτικής, μεταβάλλονται [αλλάζουν]**.

Στη σοβιετική εποχή στην επιστημονική και εκπαιδευτική βιβλιογραφία, η διαλεκτική των παραγωγικών δυνάμεων και των σχέσεων παραγωγής εξεταζόταν σαν να ήταν, με τη γενική έννοια, η ίδια σε όλες τις προκεφαλαιοκρατικές κοινωνίες με εκείνη στην κεφαλαιοκρατία. Συνάμα, η έννοια των παραγωγικών δυνάμεων και των σχέσεων παραγωγής στην πλέον ανεπτυγμένη (σε σύγκριση με τις προκεφαλαιοκρατικές κοινωνίες) μορφή διαμορφώθηκε ακριβώς επί κεφαλαιοκρατίας. Όλες οι έννοιες της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας απεικονίζονται από τον Κ. Μαρξ ως ένα βαθμό σε μια παγιωμένη μορφή (τότε αναγκαία έτσι παρουσιαζόταν), στην πραγματικότητα αυτές οι έννοιες ιστορικά μεταβάλλονται. Μεταβάλλεται η αμοιβαία σχέση των διαφορετικών σφαιρών της ζωής της κοινωνίας. Η αμοιβαία αυτή σχέση αναπτύσσεται. Αυτή η κατάσταση γίνεται κατανοητή όχι μόνο αν προσεγγίζουμε από τη σκοπιά της πιο ανεπτυγμένης απ' ότι η κεφαλαιοκρατία κοινωνίας, αλλά και αν αρχίζουμε να κατανοούμε την ιστορία από τη σκοπιά αυτής της ανεπτυγμένης κοινωνίας, δηλ. από τη σκοπιά της άρνησης της

⁵ Πάνω σε αυτό το θέμα έγραφα το βιβλίο «Το γίνεσθαι της μεθόδου της επιστημονικής έρευνας του Κ. Μαρξ», όπου γινόταν λόγος για τη νομοτελή ανάπτυξη της γνώσης σε αυτήν την πορεία και για τις νομοτελείς πλάνες στη διαδικασία της γνώσης.

άρνησης της κεφαλαιοκρατίας. Τότε οι πλέον γενικές παραστάσεις, οι πλέον γενικές κατηγορίες καθίστανται [παρουσιάζονται ως] **αναπτυσσόμενες**. Ειδήλλως, δεν θα γίνουν κατανοητές με τον προσήκοντα τρόπο. Ειδήλλως, από τη σκοπιά των ημιπαγιομένων κατηγοριών, είναι αδύνατη η σε βάθος κατανόηση της μελλοντικής κοινωνίας. Τότε δεν χρησιμοποιούμε εκείνες τις δυνατότητες, που δίνονται από την εποχή μας. Τότε θα μείνουμε στην εποχή του Μαρξ, του Ένγκελς και του Λένιν. Αν κάποιοι θέλουν να συμπεριλάβουν και τον Στάλιν, [τότε] και [στην εποχή] του Στάλιν.

Το ίδιο μπορούμε να πούμε και για όλες τις κατηγορίες της οικονομικής επιστήμης, όπως και για όλες τις κατηγορίες όλων των άλλων κοινωνικών επιστημών.

Αν μιλήσουμε για τις αστικές επιστήμες της κοινωνίας, τότε η αστική επιστήμη, όπως άλλωστε και η φιλοσοφία, από τότε που η αστική τάξη αισθάνθηκε την απειλή της κυριαρχίας της – από τη στιγμή των πρώτων εκδηλώσεων της εργατικής τάξης, – αρνήθηκε [απέρριψε] την κατανόηση της ουσίας της κοινωνίας και την κατανόηση της ουσίας των οικονομικών διαδικασιών. Τώρα, ουσιαστικά, στη χώρα μας δεν διδάσκεται η πολιτική οικονομία. Διδάσκουν, κυρίως, κάτι το εμπειρικό και εργαλειακό. Και το σύνολο της επιστήμης, υπό την αστική επίδραση, επί της ουσίας, άρχισε να αποσυντίθεται. Μέχρι του σημείου να εξυμνείται η άρνηση του λόγου [λογικού]. Και τους δημιουργούς αυτών των «ιδεών» τους ανεβάζουν στο βάθρο. Το ίδιο και στην περιοχή της τέχνης. Π.χ. το «Μαύρο τετράγωνο» του Μαλέβιτς – μα αυτό είναι μπλόφα. Το ένδυμα του γυμνού βασιλιά. Και να 'ταν μόνο ο Μαλέβιτς... Στην ουσία, για την αστική ιδεολογία, η οποία έχει διεισδύσει σε όλες τις σφαίρες της ζωής της κοινωνίας, η ουσία, η κατηγορία της ουσίας είναι κάτι το απαράδεκτο και επικίνδυνο. Παρέθεσα τα λόγια του Κ. Μαρξ ότι η διαλεκτική «με τη λογική της μορφή είναι για τους αστούς ... σκάνδαλο και φρίκη»⁶.

Η αστική τάξη όχι πάντοτε συνειδητά, συχνότερα ενστικτωδώς, αρνείται [απορρίπτει] την κατανόηση της ουσίας των πραγμάτων. Η κατανόηση της ουσίας των πραγμάτων και των κοινωνικών διαδικασιών είναι αδύνατη χωρίς την αφομοίωση της διαλεκτικής μεθόδου της νόησης. Η κατανόηση της ουσίας είναι εσωτερικά συνδεδεμένη με τη διαλεκτική.

Ένας από τους διάσημους αστούς φιλοσόφους, ο Μπέρτραντ Ράσελ, είπε ότι η ουσία είναι μια ψευδοκατηγορία, γενέκευσε, σα να λέμε, τη σχέση των αστών προς την ουσία. Η αστική τάξη αρνείται [απορρίπτει] την κατανόηση της ουσίας των πραγμάτων, γιατί απειλεί την ύπαρξή της.

Ερώτηση: Η βασική ιδέα της «Λογικής της ιστορίας» είναι η γνώση ολόκληρης της ιστορίας της ανθρώπινης κοινωνίας από τη σκοπιά της κίνησης προς τον κομμουνισμό. Υπάρχουν άλλες θεωρίες στο σύγχρονο κόσμο, που να επιτρέπουν την κατανόηση της ιστορίας χωρίς την ιδέα της κίνησης προς τον κομμουνισμό;

Απάντηση: Το πρώτο που θα ήθελα να πω. Δεν εξετάζω την παγκόσμια ιστορία από την άποψη του κομμουνισμού, αλλά από την άποψη των πραγματικών νόμων ανάπτυξης της ανθρώπινης κοινωνίας. Αυτοί οι πραγματικοί νόμοι ανάπτυξης της ανθρώπινης κοινωνίας αναγκαία οδηγούν στον κομμουνισμό. Ολόκληρη η ιστορία της ανθρωπότητας, από την αρχή της έως σήμερα συνιστά μια μη ολοκληρωμένη ακόμα σπείρα της έλικας. Και ολοκληρώνεται αυτή η σπείρα της έλικας με τον κομμουνισμό.

Και αν οι άνθρωποι, στον έναν ή στον άλλο βαθμό, αρνούνται ότι αυτή η σπείρα της έλικας ολοκληρώνεται με τον κομμουνισμό, αυτό σημαίνει ότι δεν κατανοούν την νομοτελή γενική πορεία της ιστορίας. Σε αυτήν την περίπτωση, αυτοί οι άνθρωποι μπορούν να εκφράζουν κάποιες επιμέρους νομοτέλειες. Κι αυτό στην καλύτερη περίπτωση. Εκτός αυτού, η λογική της ιστορίας μπορεί να καταστεί κατανοητή μόνο στη βάση της διαλεκτικής μεθόδου, η οποία σήμερα πρακτικά απουσιάζει.

Ερώτηση: Υπάρχουν στον μαρξισμό κάποιες σφαίρες, αζήτητες στη ζωή μας, στην επιστήμη, αλλά αναγκαίες;

Απάντηση: Κατά τη γνώμη μου, η ερώτηση είναι διατυπωμένη κάπως αόριστα. Η ολότητα του μαρξισμού μοιάζει με τον ιστό της αράχνης: αν τον πειράξεις σε κάποιο σημείο, τότε οι κραδασμοί [ταλαντώσεις] θα διαδοθούν σε όλον τον ιστό. Έτσι και ο μαρξισμός: αν κάπου κάτι αλλάξει, αυτό θα πρέπει να ανακλαστεί σε ολόκληρο τον μαρξισμό. Με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, στον ένα ή στον άλλο βαθμό. Αν τα μέρη του μαρξισμού ήταν απομονωμένα το ένα από το άλλο, εντελώς ανεξάρτητα, τότε ίσως να μπορούσαμε να μιλήσουμε για κάποιες μη εμπλεκόμενες σφαίρες.

Στον Μαρξ υπάρχει η ιδέα ότι η επιστήμη του μέλλοντος είναι η ενιαία και μοναδική επιστήμη της ιστορίας. Αυτή η ιδέα σε αυτή τη γενική μορφή

⁶ Κ. Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τ. 1, σ. 26.

διατηρεί πλήρως τη σημασία της. Φυσικά, δεν είναι εκείνη η ιστορία, η οποία εξετάζει μόνο το παρελθόν. Είναι μια εντελώς άλλη ιστορία. Αυτή η ιστορία είναι προορισμένη να μελετάει το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον στην οργανική τους ενότητα.

Ερώτηση: Γνωρίζουμε ότι, ο προμαρξιστικός κομμουνισμός διαφέρει από τον μαρξιστικό κομμουνισμό. Ο κομμουνισμός για τον οποίο μιλάτε είναι ο ίδιος με αυτόν που υπάρχει ήδη στον μαρξισμό;

Απάντηση: Αν αλλάξει η γενική αντίληψη για τη διαλεκτική, η κατανόηση της ιστορίας, τότε η έννοια του κομμουνισμού, αφενός, παραμένει η ίδια, κι αφετέρου, καθίσταται άλλη [διαφορετική]. Εδώ δεν υπάρχει [διάζευξη] «ή - ή». Αυτή είναι η προσέγγιση της μεταφυσικής. Η διαλεκτική προσεγγίζει διαφορετικά: [με σύζευξη] «και - και». Στον Κ. Μαρξ υπάρχουν αρκετές ορθές ιδέες για τον κομμουνισμό, τις οποίες είναι αναγκαίο να υιοθετήσουμε, ίσως, με κάπως παραλλαγμένη ερμηνεία και εν μέρει σε άλλο συγκείμενο. Π.χ., η αντίληψη ότι η ανθρωπότητα διέρχεται μια σπείρα της έλικας από την προταξική κοινωνία στην ταξική και την αταξική, αφενός είναι σωστή, κι αφετέρου, απαιτεί ορισμένες αλλαγές. Σε αυτή τη διατύπωση, αφετηριακή για τον χαρακτηρισμό των αναφερόμενων σταδίων της κοινωνίας είναι η ταξική κοινωνία. Η προταξική και η αταξική κοινωνίες χαρακτηρίζονται εδώ από τη σκοπιά της άρνησης. Το μοναδικό στάδιο της κοινωνίας, το οποίο χαρακτηρίζεται εδώ καταφατικά είναι η ταξική κοινωνία. Η θέση της ταξικής κοινωνίας είναι η θέση, από την οποία αξιολογούνται όλα τα άλλα στάδια.

Όσο δεν εμφανίζεται μια πιο ανεπτυγμένη κοινωνία από την ταξική, όσο δεν στεκόμαστε σε μια υψηλότερη [οπτική], απ' ότι η οπτική της ταξικής κοινωνίας, μια τέτοια διατύπωση διατηρεί τη σημασία της. Αν όμως, εμφανίστηκε μια κοινωνία πιο ανεπτυγμένη από την κεφαλαιοκρατική, αν στεκόμαστε στη θέση μιας κοινωνίας πιο ανεπτυγμένης, από την ταξική, τότε και αυτή τη διατύπωση τη θεωρούμε ως όχι εντελώς [πέρα για πέρα] επαρκή [αρκετή]. Κύρια καθίσταται η θέση της πιο ολοκληρωμένης κοινωνίας, από ότι [είναι] η ταξική. Αυτή η θέση δεν μπορεί να χαρακτηρίζεται απλώς ως θέση της αταξικής κοινωνίας. Αυτή η θέση πρέπει να αποκτήσει [προσλάβει] θετικό χαρακτηρισμό. Και σε αυτήν την περίπτωση ολόκληρη η ιστορία πρέπει να χαρακτηρίζεται, κυρίως, όχι μόνο ως ιστορία των τάξεων, και η προγενέστερη ιστορία ως προταξική και η μεταγενέστερη ως αταξική.

Αυτή η θετική κατανόηση της κοινωνίας, που ακολουθεί την ταξική, έρχεται στο προσκήνιο. Και τότε δεν μπορεί να χαρακτηρίζεται απλώς και μόνο ως αταξική, δηλ. μόνο μέσω του [στερητικού] «α», μέσω της άρνησης, μέσω της απουσίας των τάξεων.

Αυτή η άποψη, ανάλογη με το παράδειγμα του ιστού της αράχνης, επιτρέπει με διαφορετικό τρόπο να χαρακτηρίσουμε την ιστορία της προταξικής και ταξικής κοινωνίας.

Ερώτηση: Αν παρουσιάσουμε τη θεωρία σας σε κάποιον δυτικό, ακόμα και προετοιμασμένο [ψαγμένο], αναγνώστη, θα του φανεί ότι γίνεται λόγος για μια νέα εκδοχή τελεολογίας. Τι θα απαντούσατε σ' αυτόν τον αναγνώστη;

Απάντηση: Η τελεολογία, ως γνωστόν, σημαίνει ότι εξ αρχής υπήρχε κάποιος σκοπός της ιστορίας, σκοπός που τέθηκε από κάποιο υπερφυσικό υποκείμενο.

Εγώ όμως λέω ότι η κατεύθυνση της ιστορίας καθορίζεται από εκείνες τις πρωταρχικές συνθήκες, εντός των οποίων ανακύπτει ένα ορισμένο γένος ζωντανών [ζώντων] οργανισμών. Και για να επιζήσει αυτό το γένος των οργανισμών πρέπει να ικανοποιεί τις αναγκαίες βιολογικές ανάγκες του. Αυτό το γένος των οργανισμών, για να επιζήσει, βαθμηδόν μετέβαινε αρχικά στη χρήση, και αργότερα, όλο και σε μεγαλύτερο βαθμό, στην κατασκευή μέσων, τα οποία μπορούν να ικανοποιήσουν τις βιολογικές του ανάγκες, σε αυτή τη διαδικασία βαθμηδόν μετατρέπονταν σε άνθρωπο.

Οι άνθρωποι εργάζονταν, και σε συνδυασμό με την ανεπάρκεια των μέσων επιβίωσης πάλευαν μεταξύ τους, δημιουργούνταν κάποιες ομάδες, οι οποίες πάλευαν για την οικειοποίηση των μέσων προς το ζην. Αν τα μοιράζονταν εξίσου, τότε θα ένοιωθαν όλοι την έλλειψη των αναγκαίων για την ύπαρξη μέσων προς το ζην. Αν οι άνθρωποι νοιώθουν την έλλειψη των μέσων επιβίωσης, τότε αρχίζουν να παλεύουν μεταξύ τους γι' αυτά τα μέσα.

Εφικτή είναι η υπέρβαση αυτής της κατάστασης μόνο αφού ο άνθρωπος μαθαίνει να κατασκευάζει σε ποσότητα και ποιότητα τέτοια μέσα προς το ζην, που του επιτρέπουν να υπάρχει βιολογικά με τον βέλτιστο τρόπο.

Δηλαδή, η ιστορία είναι μια φυσική διαδικασία, η οποία συντελείται ανεξάρτητα από τη συνείδηση οιοδήποτε. Όλοι οι νόμοι της ιστορίας περνούν μέσω της συνείδησης, αλλά δεν συντελούνται ως αποτέλεσμα αυτής. Η συνείδηση επιδρά σ' αυτούς, αλλά οι άνθρωποι συνήθως δεν συνειδητοποιούν αυτούς τους νόμους ως όλο.

Επειδή η ανθρωπότητα είναι διαμελισμένη. Αν οι άνθρωποι παλεύουν για τα αναγκαία μέσα επιβίωσης, τότε η κοινωνία είναι αναγκαία διαμελισμένη, και τότε δεν μπορεί να μην υφίσταται ως κύρια τάση η *αποξένωση* μεταξύ των ανθρώπων, η αποξένωση μεταξύ των τάξεων, η αποξένωση μεταξύ των ανθρώπων και των τάξεων από την κοινωνία κτλ. Γι' αυτό δεν υπάρχει ενιαία αντίληψη, και πολύ περισσότερο ενιαία δράση, προσανατολισμένη στην αλλαγή ή την συνειδητή χρήση των νόμων της ιστορίας. Στη μελλοντική κοινωνία, όταν η ανθρωπότητα θα μπορέσει να ενοποιηθεί, όταν θα δρα ως ώριμο ανεπτυγμένο όλο, τότε σε σημαντικό μεγαλύτερο βαθμό θα μπορεί να συνειδητοποιεί τους νόμους της ανάπτυξης της κοινωνίας και να επενεργεί σ' αυτούς. Μέχρι τότε τα πάντα, κατά κύριο λόγο, συμβαίνουν αυθόρμητα. Όμως, αρχής γενομένης από τη βιομηχανική επανάσταση, όταν η παραγωγή των μέσων επιβίωσης αρχίζει να παράγεται μέσω μηχανών, *αρχίζουν* να μορφοποιούνται οι προϋποθέσεις, να εμφανίζονται οι δυνατότητες βέλτιστης ικανοποίησης των απαραίτητων βιολογικών αναγκών των ανθρώπων. Αυτό σημαίνει, ότι εμφανίζονται και οι προϋποθέσεις εξόδου από εκείνη την κατάσταση, όπου οι άνθρωποι παλεύουν εντός της κοινωνίας για τα απαραίτητα μέσα βιολογικής επιβίωσης. Προβάλλουν και οι επιστημονικές ιδέες περί της δυνατότητας μετάβασης στην πραγματικά ανθρώπινη κοινωνία. Μόνο από τη θέση της εξάλειψης της πάλης των ανθρώπων για τη βιολογική επιβίωση, από τη σκοπιά της μορφοποίησης των προϋποθέσεων ξεπεράσματος της μεταξύ των ανθρώπων πάλης για την ικανοποίηση των απαραίτητων βιολογικών αναγκών κατέστη δυνατή η μετάβαση στην πραγματικά επιστημονική κατανόηση της κοινωνίας ως ενιαίου όλου, στην πραγματικά επιστημονική κατανόηση της ιστορίας ως ενιαίας διαδικασίας ανάπτυξης. Σε γενική μορφή για πρώτη φορά προσέγγισε αυτό [το ζήτημα] ο Κ. Μαρξ, και κανένας άλλος στον κόσμο. Ούτε ο Τόινμπι, ούτε κανένας άλλος δεν έφτασε ως εδώ. Οι αστοί ιδεολόγοι δεν θα φτάσουν σ' αυτό ποτέ. Οδηγούν την υπόθεση στην καταστροφή της επιστήμης.

Ερώτηση: Ποια θέση καταλαμβάνει η μελέτη των πρώιμων μορφών του υπαρκτού σοσιαλισμού στη γενική θεωρία σας από τη σκοπιά των προοπτικών της ανάπτυξής της;

Απάντηση: Ζούμε στην περίοδο της προετοιμασίας και της πραγματοποίησης της μετάβασης σε έναν καταρχήν νέο τύπο ανάπτυξης

της ανθρωπότητας. Αλλάζουν τα πλέον βαθιά θεμέλια της ύπαρξης της ανθρωπότητας. Αυτό οι άνθρωποι δεν το συνειδητοποιούν, η διαδικασία εκτυλίσσεται αυθόρμητα. Μπορεί, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, να συνειδητοποιηθεί, εφόσον αφομοιωθεί [κατακτηθεί] η γνώση των νόμων ανάπτυξης της ανθρωπότητας. Αυτό πρέπει να το κάνουν τα κομμουνιστικά κόμματα, τα οποία σήμερα, δυστυχώς δεν ασχολούνται μ' αυτό, δεν το κατανοούν.

Ο πρώιμος σοσιαλισμός αποτελεί τα πρώιμα στάδια αυτής της διαδικασίας. Βιώσαμε και συνεχίζουμε να βιώνουμε την περίοδο των πρώιμων σοσιαλιστικών επαναστάσεων και του πρώιμου σοσιαλισμού. Η μεταβατική περίοδος προς τον κομμουνισμό θα διαρκέσει πάνω από έναν [περισσότερο του ενός] αιώνα. Τώρα ήρθε η περίοδος του μεσοδιαστήματος, όταν οι πρώιμες σοσιαλιστικές επαναστάσεις τελειώνουν και οι ύστερες σοσιαλιστικές επαναστάσεις ακόμα δεν άρχισαν. Αφενός, αυτό είναι κακό, αφετέρου, αυτή η περίοδος δίνει τη δυνατότητα να αναπτυχθεί η θεωρία. Η ανάπτυξη της θεωρίας απαιτεί μακρά διάρκεια, ιδιαίτερα σήμερα, κατά τη μελέτη εξαιρετικά σύνθετων διαδικασιών.

Ο πρώιμος σοσιαλισμός είναι ένα *αναγκαίο* στάδιο στην ανάπτυξη της ανθρωπότητας, όποια και αν είναι η μοίρα του. Συχνά ολοκληρώνεται με το θάνατο των σοσιαλιστικών επαναστάσεων και τον προσωρινό θρίαμβο των αστικών αντεπαναστάσεων. Όμως, αν εξετάσουμε το ζήτημα από την άποψη της ανάπτυξης της θεωρίας, δίνει τη δυνατότητα πιο βαθιάς, πιο ρεαλιστικής θεώρησης των μελλοντικών διαδικασιών. Η μελέτη του σοσιαλισμού στη χώρα μας έχει ιδιαίτερη σημασία για την ανάπτυξη της θεωρίας των πρώιμων σοσιαλιστικών επαναστάσεων, του πρώιμου σοσιαλισμού και της διαδικασίας μετάβασης στα επόμενα στάδια της κίνησης της ανθρωπότητας προς τον κομμουνισμό. Στην ΕΣΣΔ με την πλέον μεγαλύτερη ένταση εμφανιστήκαν τα γνωρίσματα του πρώιμου σοσιαλισμού.

Η μελέτη της εμφάνισης και της ανάπτυξης του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ είναι μοναδικής σημασίας για την έρευνα του σοσιαλισμού, όπως και στην εποχή του Κ. Μαρξ ιδιαίτερη σημασία για τη μελέτη της κεφαλαιοκρατίας είχε η Αγγλία.

Μετάφραση: Τριαντάφυλλος Μειμάρης